

Psixologiya va sotsiologiya sohalaridagi fundamental kashfiyotlardan so'ng hindular madaniyatiga bo'lgan qiziqish keskin ortgan. Fransuz antropologi Levi-Bryul va Levi-Strosslar hindular orqali zamonaviy odam ongini o'rgangan. Karl Gustav Yung va uning davomchilari (Jozef Kempbel) hindular mitologiyasi orqali ong osti tafakkur va arxitiplarni tadqiq qilgan.

41-§. Amerikaning zamonaviy etnik qiyofasi

Hozirgi Amerika qit'asi o'zining rang-barang tabiati singari turli xildagi etnik qiyofaga ega. Kashf etilgandan so'ng besh asrlik tarixi davomida qit'aga juda ko'p xilma-xil elat va xalqlar kelib uning etnik tuzilishida tub o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Ularning geografik joylashishda ham katta o'zgarishlar ro'y bergan. Hozir AQSh va Braziliyada 100 dan ortiq turli xalqlar, Kanada, Meksika va Argentinada 50 dan ko'proq, Boliviya, Venesuela, Peru, Kolumbiya va Chilida 25 ga yaqin xalq va elatlar yashaydi. 30 dan ortiq xalq bir milliondan ko'p aholiga ega.

Til jihatdan hozirgi Amerika aholisini olimlar ikki katta guruhga bo'ladilar, kelgindi hind-yevropa tillari (asosan, ingliz, ispan, fransuz) va mahalliy hindu tillari (mayya, astek, aymara, kechua, guarani, penuti, chibcha va hokazo). XVI – XVIII asrlar davomida Afrikadan zo'rlik bilan millionlab keltirilgan turli elatlar (bantu, yoruba, xuasa, eva va h.k.) ham qit'aning etnik qiyofasiga muayyan ta'sir o'tkazgan. Hozirgi Amerika qit'asining ayrim mamlakatlarida negrlar hatto ko'pchilikni tashkil qiladi.

Yevropa mustamlakasi natijasida ko'p asrlik murakkab etnik jarayon ro'y berib tub aholining faqat lingvistik va antropologik tuzilishidagina emas, uning

turmush tarzida ham jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lgan. Albatta, mazkur jarayon tabiiy bir holat bo'lmasdan, balki zo'rlik va vahshiylik bilan amalga oshirilgan. Mustamlakachilarning hindularni ochiqdan-ochiq qirib tashlash siyosati Amerika tarixining eng fojiali sahifalaridan hisoblanadi. Istilochilar keltirgan qirg'in, og'ir mehnat va turli yuqumli kasalliklar millionlab hindularning yostig'ini quritgan. Ayniqsa, Vest-Indiya aholisi XVI asrning birinchi yarmidayoq fojiali taqdirni boshdan kechirgan, oqibatda hindular o'sha davrda deyarli butunlay qirilib ketgan. Faqat ko'p sonli qadimiy madaniyat yaratgan xalqlar (aymara, guarani, Janubiy Meksika hindulari) va Janubiy Amerikaning ichki to'qayzorlarida, Amazonka va Oriniko daryolarining vohalaridagi tropik o'rmonlarda yashaydigan hindular qisman etnik hududini hamda madaniy xususiyatlarini saqlab qolganlar.

Yevropaliklarning etnik tarixi ancha murakkab va notekis. Ular Amerika qit'asining turli qismida turlicha joylashganlar. Dastlab Shimoliy Amerikaga kishilar Angliya, Irlandiya va Shotlandiyadan kela boshlagan. XIX asr o'rtalarigacha bu yerga ko'proq Shimoliy, G'arbiy Yevropa mamlakatlarning vakillari ko'chib kelganlar. Kelgindilarning ko'pchiligi irqiy tomoniga kam e'tibor qilib mahalliy qabilalar bilan nikoh tuzganlar. Keyinchalik Germaniya va Shvetsiyadan emmigrantlarning to'loqini bir oz kuchaygan. XIX asrning ikkinchi yarmida Avstro-Vengriya, Italiya va hatto Rossiyadan, keyin Yaponiya va Xitoydan ham odamlar ko'chib kelgan. Ammo emmigrantlar qit'aning qulay joylarini axtarib turli yerlarga joylashganlar. Yevropaliklar ko'pincha AQSh va Kanadaning sharqiy va markaziy qismlari hamda Markaziy va Janubiy Amerikaga tarqalgan bo'lsalar, yaponlar va xitoylar, asosan, Tinch okeani sohillariga joylashgan.

AQShning aholisi qurama bo'lib, uning asosiy tili inglizcha, faqat 10 foiz aholi o'z ona tilida gapiradi. Bir necha asrlik assimilat-siya natijasida hozirgi ingliz tillik Amerika millati shakllangan. Shunisi qiziqki, qit'ada yashovchi roman-german tillarida so'zlashadigan kishilarning soni shu tillarning vatanidagi aholiga nisbatan bir necha marta ko'p bo'lgan. Masalan, ingliz tilining vatani Angliyada 56 mln. kishi gapirsa, Amerikada ingliz tilida 200 mln. ga yaqin kishi gapiradi. Ispaniyada 36 mln. dan ortiq kishi ispancha gapirsa, shu tilda gapiradigan kishilar Amerikada 200 mln. dan oshadi. Portugaliya tili vatanida 10 mln. ga yaqin portugalsa gapirsa, Braziliyada shu til 115,5 mln. aholining tiliga aylangan. Umu-man, qit'adagi aholining ko'pi roman tillarida (ispan, portugal va fransuz – 54 foizdan ortiq) va german tilli xalqlar (ingliz tilli 35 foiz), qolgan aholi hindular va boshqa kelgindi mayda millatlardan iborat.

Amerikaning etnik tarixida irqiy jihatdan negrlar alohida o'rinni egallaydi. Ular XVI asrning I choragidan boshlab Afrikadan minglab keltirilgan. Uch asr davomida zo'rlik bilan, asosan, Vest-Indiya va Braziliyaga plantatsion xo'jaliklarda ishlatish uchun qul qilib keltirilgan son-sanoqsiz negrlar mahalliy etnik jarayonga o'z ta'sirini o'tkazgan, albatta. Negrlar dastlab yuzlab keltirilsa, XVII asrda bir necha mingdan iborat bo'lgan, XIX asr boshlarida 1 mln., 1860-yillarda 4 mln. ga yaqin negr kuch bilan olib kelingan. Hozir AQSh aholisining 12 foizi, Lotin Amerikasining 9 – 10 foiz aholisi negrlardir. Ular, asosan, antropologik va ba'zi milliy xususiyatlarini saqlab, joylashgan o'lkalardagi asosiy tillarni egallaganlar.

Butun Amerikada 3 – 4 asrlik murakkab assimilat-siya va konsolidatsiya jarayoni natijasida turli qurama etnik guruhlar paydo bo'lgan. Bu yerdagi Ispaniya va Portugaliya mulklariga ko'chib kelgan ispaniyalik

va portugaliyalik dvoryanlarning avlodlari «kreollar» deb nom qozongan. Ular mahalliy boy tabaqalar hisoblanib qon-qarindoshlik aloqalarini o'rnatganlar. Kreollar metropoliya aholisi bilan bir oz ziddiyatda bo'lib, ayrim huquqlar (masalan, hukmronlik qilish) dan mahrum bo'lishgan. Shuning uchun ular XIX asrning 1 choragidan mustamlakachilik tugagandan keyin mustaqillik uchun kurashda bosh bo'lib, yangi paydo bo'lgan respublikalarda hokimiyatni o'z qo'llariga olganlar.

Aslida irqning aralashuvi mustamlakachilik davrida boshlangan. Natijada juda ko'p metislar paydo bo'lgan. Ular yevropaliklar bilan hindularning avlodlaridir. Ba'zan metis hindu ayoliga uylanib fanda «salto atras» (orqaga sakrash) deb atalgan avlod ham paydo bo'lgan. Metislar, ayniqsa, Meksikada, Janubiy Amerikaning g'arbiy sohillarida, Markaziy Amerika mamlakatlarida, Kolumbiya va Venesuelada ko'p.

Yevropaliklar bilan negrlar aralashmasidan paydo bo'lgan avlodlar «mulat»lar deyilgan. Ular negrlar ko'proq bo'lgan joylarda tarqalgan. Vest-Indiyada bunday avlodlar hatto maxsus atamalar bilan atalgan. Masalan, avlodda $\frac{1}{4}$ qismi negr hisoblansa, «kvarteron», $\frac{1}{8}$ qismi «oktron», $\frac{1}{16}$ qismi «musti», $\frac{1}{32}$ qismi «mustefino» deb nom berilgan. Mazkur tizim asosida kishining ijtimoiy o'rni belgilangan. Agar «oq tanli» bilan «mustefino»dan bola tug'lsa, u oq tanli deb tanilgan va erkinlar qatoriga kirgan (hatto ota-onasi qul bo'lsa ham).

Markaziy Amerika, Kolumbiya va Ekvadorda hindu bilan negrlar nikohidan paydo bo'lgan avlodlarni «sambo» deb ataganlar. Bulardan tashqari, XIX asrning 30-yillarida qullik man qilingandan keyin Amerikaga Hindiston va Xitoydan shartnoma asosida yollanma ishchilar keltirila boshlandi. Ularning ko'pchiligi Vest-Indiya mamlakatlariga joylashib,

yangi etnik guruhlarning shakllanishida ishtirok etganlar.

Hindularning hozirgi geografik joylashuvi ham notekis. Agar Shimoliy Amerikada eskimos va hindularning soni 1,5 mln. dan ortiq bo'lsa, Vest-Indiya va Urugvayda sof hindular mutlaqo yo'qolib ketgan, Kosta-Rika va Argentinada juda kam qolgan. Lotin Amerikasida yashovchi aholining 55 foizini metislar tashkil qiladi, Meksikada esa metislar aholining 4/5 qismidan iborat. «Oq tanlilar» faqat Argentina, Urugvay va Kosta-Rikada ko'pchilik aholini tashkil qiladi, qolgan Lotin Amerikasi mamlakatlarida nisbatan kam. Antropologik va etnografik ma'lumotlarga ko'ra, butun Lotin Amerikasida sof yevropoid («oq tanli») irqiga oid tiplar aholining 1/5 qismini tashkil qiladi, xolos. Ayrim davlatlarda, masalan, Dominikan Respublikasida esa aholining ko'p qismi mulatlardan iborat.

Shimoliy Amerikada juda ko'p fransuzlar, italyanlar, nemislar, slavyan xalqlari va boshqa millatlar yashaydi. Masalan, Kanadada fransuzlar aholining 1/3 qismini tashkil qiladi. XIX asr oxirlaridan boshlab Lotin Amerikasidagi mamlakatlarga arablar Livan va Falastindan ko'chib kela boshlaganlar.

Hozirgi Amerika mamlakatlarida barcha elat, qabila va xalqlar millat bo'lib shakllanmoqda. Muayyan iqtisodiy, hududiy, ruhiy va ma'naviy madaniyat birligi negizida Amerika, Kanada, Meksika, Braziliya, Venesuela, Kuba, Kolumbiya va boshqa o'nlab zamonaviy millatlar paydo bo'lmoqda. Amerika aholisining, ayniqsa, Markaziy va Janubiy qismida joylashgan davlatlarning tarixiy taqdiri, til birligi, bir din (katoliklik) ga taalluqli ekanligi va tabiiy sharoitining nisbatan yaqinligi mazkur jarayonni ancha tezlashtirmoqda. Lekin Shimoliy Amerika bilan Lotin Arnerikasi orasidagi sotsial-iqtisodiy, etnik va madaniy tafovutlar qit'a aholisining o'ziga xos

xususiyatlarini belgilab, ularning demografik rivojiga ham zo‘r ta‘sir qilib kelmoqda. Hozirgi davrda Lotin Amerikasining aholisi Shimoliy Amerikaga nisbatan uch hissa tez sur‘atlar bilan o‘smoqda. Lotin Amerikasi jahonda eng yosh mintaqa, uning aholisining yarmidan ko‘pi 20 yoshga ham yetmaydi. 1960-yillarda Amerikaning shimoliy qismi bilan Lotin Amerikasi aholisining soni taxminan teng bo‘lgan bo‘lsa, 1975-yilga borib shimolga nisbatan 1/3 qism ko‘paygan. XX asr oxiriga kelib, Lotin Amerikasining aholisi shimolga qaraganda taxminan ikki baravar oshdi. Bunday hodisa qit‘aning etnik qiyofasiga ham ta‘sir qilmay qolmaydi, albatta.

Seminar mashg‘ulotlari rejasi:

1. Amerika xalqlarining tarixiy-etnologik tavsifi.
2. Shimoliy Amerikaning tub aholisi etnografiyasi.
3. Markaziy Amerika xalqlari tavsifi.
4. Janubiy Amerika xalqlari etnologiyasi.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Amerika qit‘asining o‘ziga xos tabiiy-geografik xususiyatlari haqida gapirib bering?
2. Yevropaliklar kelgunga qadar Amerika qit‘asida qanday davlatlar bo‘lgan?
3. Amerika hindulari jahon sivilizatsiyasiga qanday hissa qo‘shgan?
4. Amerikadagi zamonaviy etnomadaniy jarayonlar boshqa mintaqalardagidan nimasi bilan farq qiladi?

Adabiyotlar:

1. Америка после Колумба. – М., 1992.
2. Коренное население Северной Америки в современном мире. – М., 1990.
3. Население Нового Света: проблемы формирования и социокультурного развития: Сб. статей. – М., 1999.
4. *Нитобург Э. Л.* Церковь афро-американцев в США. – М., 1995.
5. Тропою слез и надежд. Книга о современных индейцах США и Канады / Отв. ред. В. А Тишков и др. – М., 1990.
6. Эскимосы // Народы России. Атлас культур и религий. – М.: Дизайн. Информация. Картография, 2010.
7. *Файнберг Л. А.* Индейцы Бразилии. – М., 1975.
8. *Уайт Д. М.* Индейцы Северной Америки. Быт, религия, культура / Пер. с англ. – М.: Центрполиграф, 2006.
9. *Куприенко С. А.* Источники XVI-XVII веков по истории инков: хроники, документы, письма / Под ред. С. А. Куприенко. – К.: Видавець *Куприенко С. А.*, 2013.
10. *Куприенко С. А.* Америка первоначальная. Источники по истории майя, науа (астеков) и инков. – К.: Видавець, 2013. – 370 с.